

فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران؛ عوامل و ویژگی‌ها

محمود عسگری^۱

تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۰/۲

تاریخ دریافت: ۹۶/۶/۱۶

چکیده

فرهنگ راهبردی، نظامی منسجم از نمادهاست که ترجیحات راهبردی طولانی مدت و فراگیر را از طریق صورت‌بندی مفاهیم و نقش‌ها و اثربخشی نیروهای نظامی در امور سیاسی بین دولت‌ها، ایجاد می‌کند؛ به عبارتی، فرهنگ راهبردی، یک محیط اجتماعی اندیشه‌ای است که گزینه‌های رفتاری را محدود می‌کند. فرهنگ راهبردی درصدد تبیین این موضوع است که چرا کشورهایی با ساختارهای مادی مشابه، راهبردهای متفاوتی را انتخاب می‌کنند؟ در چنین شرایطی و باتوجه به نفوذ فزاینده فرهنگ در حیطه مطالعات امنیتی، بحث فرهنگ راهبردی مطرح شد. پرسش این تحقیق آن است که عوامل و ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران کدامند؟ این تحقیق که از نوع توسعه‌ای است، با استفاده از روش اسنادی-کتابخانه‌ای و میدانی انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش، براساس روش انتخابی (غیرتصادفی) از بین صاحب‌نظران رشته «روابط بین‌الملل»، «برخی از مراکز پژوهشی و اساتید دانشگاهی شهر تهران» انتخاب شده‌اند. حجم نمونه این تحقیق ۵۰ نفر است. در راستای پاسخ‌گویی به پرسش‌های تحقیق از ابزار پرسشنامه استفاده شد. به‌منظور تعیین روایی، از روش «روایی محتوایی» استفاده شد. یافته‌های به‌دست آمده، مؤید عوامل و ویژگی‌های موردنظر نگارنده در مورد فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران است. یافته‌های آماری بیانگر آن است که ویژگی‌های «الهام‌بخشی»، «تعامل‌پذیری بدون وابستگی یک‌جانبه»، «بی‌اعتمادی به بیگانگان»، «پرهیز از جنگ‌طلبی و تأکید بر صلح و امنیت»، «خوداتکایی»، «نیروی انسانی و روحیه»، «ایمان به خدا، ولایت‌پذیری و شهادت‌طلبی»، «تهدیدمحوری»، «حضور یکپارچه مردم در شرایط دفاعی»، «انسجام داخلی در شرایط دفاعی»، «دشمن‌شناسی مردم»، «بالا بودن آستانه تحمل مردم»، «داشتن اعتماد به نفس» از نظر نمونه آماری، از میانگین بالاتری نسبت به ویژگی‌های سطوح اجتماعی و خرد برخوردار بوده‌اند.

واژگان کلیدی: فرهنگ راهبردی، ج.ا.ایران، انسجام درونی، تهدید، نظام بین‌الملل، اسلام.

۱. کلیات

۱-۱. مسئله تحقیق

اثرگذاری پیچیده و قابل توجه فرهنگ باعث ورود آن به رشته‌های مختلفی چون مدیریت، روابط بین‌الملل و... شد. و با توجه به تعامل فراوان مباحث فرهنگی و روابط بین‌الملل، برخی از محققان را به سوی این ایده سوق داد که ملت یک نظام فرهنگی است و روابط بین‌الملل نیز چیزی جز تعامل میان نظام‌های فرهنگی نیست (Kolodziej, 2005: 259-304). موضوع اصلی فرهنگ راهبردی، توضیح عوامل فرهنگی مؤثر در انتخاب راهبردها و بررسی چگونگی کاربرد قدرت است؛ در واقع این فرهنگ درصدد تبیین این موضوع است که چرا کشورهایی با ساختارهای مادی مشابه، راهبردهای متفاوتی را انتخاب می‌کنند؟ مسئله این تحقیق هم آن است که فرهنگ راهبردی در ج.ا.ایران براساس چه عوامل و ویژگی‌هایی، اثرگذاری دارد؟

۱-۲. اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق

۱-۲-۱. اهمیت

یکی از دلایل ضرورت بحث در مورد فرهنگ راهبردی، اهمیت این مفهوم است. به عقیده کن بوث^۱، این فرهنگ به دلایل زیر دارای اهمیت است:

(۱) فهم فرهنگ راهبردی، یک بخش بنیادین شناخت دشمن و خودی است. این موضوع به عنوان یکی از اصلی‌ترین اصول جنگ، به تخمین رفتار بازیگران کمک می‌کند و این نقطه آغاز فهم رفتار حریف است.

(۲) فرهنگ راهبردی، ما را در مورد اهمیت تاریخ حساس می‌کند. در واقع توجه به تاریخ در فرهنگ راهبردی از این جهت است که برای طرح پرسش‌هایی صحیح در

1. Ken Booth

مورد انگیزه‌ها، تصور دیگران از ما، درک الگوهای رفتاری دیگران، باید آگاهی خوبی از تاریخ و گذشته داشته باشیم.

(۳) فرهنگ راهبردی به ما یادآوری می‌کند که ساختارهای تصمیم‌سازی، نهادهای نظامی و فرایندهای تصمیم‌گیری، در چارچوب فرهنگ‌های سیاسی خاص عمل می‌کنند.^۱

(۴) فرهنگ راهبردی می‌تواند در تصور سناریوها و ارزیابی تهدیدها مهم باشد. به دلیل آنکه فرهنگ راهبردی به دولتمردان در مورد اینکه یک بازیگر چگونه ممکن است در مورد مسائل کوچک و بزرگ رفتار کند، بینش می‌دهد (Booth, 2005: 25-26).

۲-۱-۲. ضرورت

(۱) اگر این تحقیق انجام نشود، خلأ موجود در ادبیات راهبردی کشور در خصوص این موضوع همچنان باقی خواهد ماند.

(۲) پرداختن به این موضوع موجب خواهد شد، ضرورت شناخت این موضوع راهبردی همچنان مورد غفلت قرار گیرد.

(۳) بی‌توجهی به این موضوع و انجام نشدن چنین تحقیقاتی باعث می‌شود موضوع فرهنگ راهبردی در کشور به‌عنوان موضوعی راهبردی در دستور کار سیاست‌گذاری‌های کلان کشور قرار نگیرد.

۳-۱. سؤال‌های تحقیق

۱-۳-۱. سؤال اصلی

عوامل و ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا. ایران کدامند؟

۱. گفتنی است نسبت فرهنگ سیاسی و فرهنگ راهبردی به این شکل است که فرهنگ سیاسی، عام بوده و فرهنگ راهبردی، خاص است.

۲-۳-۱. سؤال‌های فرعی

- (۱) عوامل عام و خاص فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران کدامند؟
 (۲) ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران در سه سطح کلان، میانه و خرد کدامند؟

۴-۱. هدف‌های تحقیق

۴-۱-۱. هدف اصلی

شناخت عوامل و ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران.

۴-۲-۱. هدف‌های فرعی

- (۱) شناخت عوامل عام و خاص فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران؛
 (۲) شناخت ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران در سه سطح کلان، میانه و خرد.

۵-۱. پیشینه تحقیق

فرهنگ راهبردی در طول سال‌های اخیر بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. در این بین، برخی صاحب‌نظران نیز توجه خود را به موضوع راهبردی کشورمان معطوف کرده‌اند. در این بخش، ضمن مروری بر مطالب نگاشته شده در این مورد، یک ارزیابی کلی نیز از آنها ارائه می‌شود.

۵-۱-۱. آثار شبه‌علمی

۵-۱-۱-۱. فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران

این مقاله را «ویلیس استنلی»^۱ به‌نگارش در آورده است. نویسنده، پس از ارائه تعریفی از فرهنگ راهبردی به تبیین تاریخچه‌ای از فرهنگ راهبردی ایران پرداخته و در

قسمتی از مقاله به عوامل شکل دهنده فرهنگ راهبردی ایران اشاره کرده است. به گمان نویسنده، جغرافیا، مرکزی بودن، نقش نفت و اثرگذاری شیعه‌گرایی، سه مؤلفه مهم فرهنگ راهبردی کشورمان است. (Stanley, 31 October 2006) این مقاله تنها به برخی از عوامل مؤثر بر فرهنگ راهبردی ایران پرداخته است. از این رو به ماهیت، ویژگی‌ها و مؤلفه‌های فرهنگ راهبردی کشور بی توجه بوده و بررسی این موارد در دستورکار آن نبوده است.

۲-۱-۵. واکاوی گفتار ایرانی: یک تحلیل فرهنگ راهبردی

در این تحقیق به منظور آشنایی با دیدگاه‌های مقام‌های ایرانی در مورد آمریکا، محققان با استفاده از روش تحلیل محتوا به تفسیر هنجارها، ارزش‌ها و اثرگذاری آنها بر تصمیم‌گیری مقام‌های کشورمان پرداخته‌اند. (DeGroot and others, 2008) یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که «اسلام»، «تاریخ ایران» و «غرور ملی» از جمله مؤلفه‌های فرهنگ راهبردی ایران است که از سوی مقام‌های کشورمان مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۲-۱-۵. آثار مغرضانه

۱-۲-۵. فرهنگ راهبردی ایران و تسلیحات کشتار جمعی

در مقاله‌ای، «آنتونی کین»^۱ مدعی است فرهنگ راهبردی ایران نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی، کشوری عقلانی است، بنابراین اعمال سیاست‌های بازدارندگی در مورد ایران می‌تواند اثربخش باشد. (Cain, 2002) این مقاله با جهت‌گیری خاصی علیه منافع و امنیت کشورمان تنظیم شده است. فرض مقاله این است که ایران در پی سلاح‌های کشتار جمعی است، حال آنکه این مطلب ادعایی واهی است و دولت‌های غربی در راستای موضوع «ایران‌هراسی» آن را مطرح می‌کنند. این درحالی است که

مقام‌های عالی‌رتبه کشورمان بارها این قبیل ادعاهای مطرح شده را رد کرده‌اند. هرچند نویسنده «عقلانیت» را به عنوان یکی از مؤلفه‌های فرهنگ راهبردی ایران مورد اشاره قرار داده است، ولی کمکی به شناخت فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران نمی‌کند.

۲-۲-۵-۱. فهم راهبرد هسته‌ای ایران: بررسی انگیزه‌ها، فرهنگ راهبردی و عقلانیت

نویسنده این مقاله «فردریک استرین»^۱، معتقد است سیاست‌های غرب‌گرایانه شاه (که منجر به واکنش شدید ج.ا.ایران در برابر غرب شد)، جنگ با عراق (از نقطه نظر پی بردن ایران به نقش مهم فناوری و تسلیحات، ضعف نسبی ایران در برابر موشک‌های عراق و ...)، نظم بین‌المللی جدید (به گمان ایران، نظم نوین جهانی تهدیدی آشکار علیه منافع و امنیت کشور است)، سنت‌های تاریخی (امپراطوری بودن ایران و برخورداری از سابقه تمدنی درخشان) و اسلام (به لحاظ حضور گسترده و اثرگذاری عمیق و همه‌جانبه گزاره‌ها و اصول اسلامی) از عوامل مهم و اثرگذار بر شکل‌گیری فرهنگ راهبردی ایران به شمار می‌آیند. (Strain, 1996) همان‌گونه که مشخص است، این مقاله نیز با هدفی سیاسی و در چارچوب القای تلاش ج.ا.ایران برای دستیابی به سلاح هسته‌ای به نگارش درآمده است.

۳-۲-۵-۱. تسلیحات هسته‌ای و فرهنگ راهبردی ایران

این مقاله را «جنیفر نپر»^۲، تألیف کرده است. نویسنده، مؤلفه‌هایی مانند «فراگیری و پذیرش اسلام شیعی به عنوان سنگ بنای مشروعیت سیاسی رژیم و هویت ملی کشور»، «اعتقاد دوگانه ملی‌گرایانه در مورد برخورداری ایران از جایگاه رهبری تمدن اسلامی از یک‌سو و نیز سیطره منطقه‌ای از سوی دیگر»، «وجود درک فراگیر درباره آسیب‌پذیری‌های داخلی و خارجی» و «وجود درک عمیق در مورد قصد آمریکا مبنی بر

1. Fredrick Strain
2. Jennifer Knepper

سلطه‌یابی بر تمدن اسلامی و از بین بردن تدریجی آن» را مؤلفه‌های اساسی فرهنگ راهبردی ایران معرفی می‌کند. (Knepper, 2008: 451-468) نویسنده بر مبنای مؤلفه‌های یادشده، بیان می‌کند که گرایش ایران به سمت برخورداری از تسلیحات هسته‌ای، می‌تواند باعث ایجاد نوعی بازدارندگی شود.

در مجموع باید گفت نویسنده در حالی می‌کوشد تلاش ایران برای دستیابی به سلاح هسته‌ای را عقلانی جلوه دهد، که مقام‌های کشورمان بارها اعلام کرده‌اند که سلاح هسته‌ای هیچ جایگاهی در راهبرد دفاعی کشور ندارد. ج.ا.ایران به‌عنوان یکی از کشورهای عضو سازمان ملل و از جمله اعضای فعال و «مسئولیت‌پذیر» آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، همواره مخالف گسترش سلاح‌های کشتار جمعی بوده و از آنجا که اعتقاد دارد امنیت و صلح به‌واسطه این سلاح‌ها به دست نمی‌آید، از این‌رو، مخالفت خود را با این قبیل سلاح‌ها بیان داشته است.

۳-۵-۱. آثار بومی

۱-۳-۵-۱. فرهنگ راهبردی جمهوری اسلامی ایران: زمینه‌های ایجاد، شاخص‌های اساسی

در مقاله‌ای «ترابی و رضایی»، به مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده و اثرگذار بر فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران پرداخته‌اند. به نظر آنها مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده و اثرگذار بر فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران شامل مواردی مانند اسلام شیعی، عوامل اقتصادی، حافظه تاریخی، موقعیت جغرافیایی، تجربه جنگ تحمیلی و درک واقعیت‌های بین‌المللی می‌باشند، ضمن اینکه بدبینی به بیگانه، پایداری و مقاومت، بی‌اعتمادی راهبردی، ابهام راهبردی، عمل‌گرایی، خوداتکایی و بازدارندگی، مهم‌ترین محورها و شاخص‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران هستند. (ترابی و رضایی، ۱۳۹۰: ۱۶۲-۱۳۵)

هرچند به نظر می‌رسد یافته‌های این مطلب به‌شدت تحت‌تأثیر مقاله نویسنده در مجموعه‌ای به نام «فرهنگ راهبردی جمهوری اسلامی ایران» است (عسگری و آقاجانی، ۱۳۹۰)،

ولی به هر حال، یافته‌های مقاله مورد اشاره، اعتبارسنجی نشده است، در حالی که در این مقاله، تلاش شده با بهره‌گیری از نظرهای خبرگان، اعتبار یافته‌ها مشخص شود.

۲-۳-۵-۱. فرهنگ راهبردی و دفاع ملی؛ مطالعه موردی جنگ تحمیلی

«قنبرلو» به عنوان نویسنده مقاله معتقد است فرهنگ راهبردی از متغیرهای کلیدی در تعیین سرنوشت سیاست‌ها و برنامه‌های دفاعی دولت‌هاست. در این مقاله ضمن بیان اهمیت فرهنگ راهبردی در دفاع ملی، به این نکته اشاره شده که پیروزی در جنگ مستلزم بهره‌برداری هوشمندانه از ظرفیت‌های فرهنگ راهبردی است. این مقاله در عین حال، با اشاره به نقش فرهنگ راهبردی ایرانیان در طول دفاع مقدس به این جمع‌بندی می‌رسد که بهره‌برداری هوشمندانه سیاستمداران ایرانی از ظرفیت‌های فرهنگ راهبردی، زمینه را برای پیروزی نهایی در جنگ تسهیل کرد. (قنبرلو، ۱۳۹۱: ۵۰-۳۱) همان‌گونه که مشخص است در این مقاله، نویسنده به بحث در مورد اثرگذاری و نقش‌آفرینی فرهنگ راهبردی بر دفاع ملی پرداخته و به فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران و ویژگی‌های آن اشاره نکرده است.

۳-۳-۵-۱. بررسی مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی در چارچوب فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران

این مقاله به دنبال پاسخ این پرسش است که مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی در چارچوب فرهنگ عمق راهبردی ج.ا.ایران، از منظر مقام معظم رهبری چیست؟ یافته‌های پژوهش نشان از این دارد که مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی از دیدگاه ایشان که متأثر از فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران است؛ شامل فرهنگ شهادت‌طلبی و عاشورایی، تعمیق بصیرت و دشمن‌شناسی، هویت اسلامی-ایرانی و یکپارچگی ملی، اعتماد به نفس و ایمان به نصرت الهی، نفی ظلم و دفاع از مظلوم، دیپلماسی دفاعی، دفاع مردمی و دفاع همه‌جانبه است که می‌تواند در اتخاذ راهبرد دفاعی مناسب و افزایش

توان دفاعی ج.ا.ایران در برابر دشمنان، مؤثر باشد. برای پاسخ به سؤال مقاله از روش توصیفی - تحلیلی بهره گرفته شده است. (قهرمانی نژاد شایق و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۷۰-۲۴۷) برای دستیابی به هدف این مقاله، نویسندگان به تبیین فرهنگ دفاعی در چارچوب فرهنگ راهبردی پرداخته‌اند.

در جمع‌بندی کلی باید گفت که در تحقیقات گذشته به اثرگذاری و نقش‌آفرینی فرهنگ راهبردی در سایر مباحث پرداخته شده و یا اینکه مطالعات با روش اسنادی و کتابخانه‌ای انجام شده است. در این تحقیق تلاش خواهد شد عوامل و ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران مورد بررسی قرار گیرند و با بهره‌گیری از نظرات خبرگان، یافته‌ها اعتبارسنجی شوند.

عوامل و مؤلفه‌های فرهنگ راهبردی به دست آمده از ادبیات و پیشینه تحقیق را می‌توان در قالب جدول شماره (۱) ارائه کرد:

جدول شماره (۱): عوامل و ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران به دست آمده از ادبیات تحقیق

اقتصاد (درآمدهای نفتی)	جغرافیا	دین اسلام و مذهب شیعه
تاریخ ایران	غرور ملی	عقلانیت
جنگ با عراق	نظم بین‌المللی جدید	بدبینی به بیگانه
پایداری و مقاومت	بی‌اعتمادی راهبردی	ابهام راهبردی
خوداتکایی	بازدارندگی	فرهنگ شهادت‌طلبی و عاشورایی
هویت اسلامی - ایرانی	بصیرت و دشمن‌شناسی	اعتماد به نفس
ایمان به نصرت الهی	نفی ظلم و دفاع از مظلوم	دفاع مردمی و دفاع همه‌جانبه

۱-۶. روش‌شناسی تحقیق

برای پاسخگویی به پرسش مقاله، ابتدا با شیوه کتابخانه‌ای به گردآوری ادبیات علمی برای بررسی پیشینه تحقیق، تعریف مفهوم فرهنگ راهبردی، تبیین مبانی نظری و شناخت عوامل و ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران پرداخته شده و در ادامه،

به منظور اعتبارسنجی یافته‌های نظری از روش پیمایش و تهیه و توزیع پرسشنامه استفاده شده است.

۱-۶-۱. جامعه آماری

جامعه آماری این پژوهش، با توجه به جدید، پیچیده و تخصصی بودن موضوع، براساس روش انتخابی (غیرتصادفی) از بین صاحب نظران رشته «روابط بین الملل» «برخی از مراکز پژوهشی و استادان دانشگاهی شهر تهران» (مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، پژوهشکده مطالعات راهبردی، مؤسسه ابرار معاصر تهران، مرکز تحقیقات صداوسیما، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دانشگاه امام حسین^(ع)، دانشگاه مالک اشتر، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه) انتخاب شده‌اند.

۱-۶-۲. نمونه آماری و حجم نمونه

حجم نمونه این تحقیق که اطلاعات مورد نیاز از آنها جمع و نتایج حاصل مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت، ۵۰ نفر است. با توجه به تعداد محدود جامعه آماری، حجم نمونه با حجم کل برابر در نظر گرفته شده و جامعه، تمام شمار تعیین شده است. از بین این تعداد، ۵ نفر زن و ۴۵ نفر مرد هستند، همچنین ۲۶ نفر از افراد جامعه آماری، دارای تحصیلات در مقطع دکتری و ۲۴ نفر نیز دارای تحصیلات در مقطع کارشناسی ارشد هستند.

جدول شماره (۲): مشخصات نمونه آماری به تفکیک جنسیت و تحصیلات

جنسیت	فراوانی مطلق	درصد	تحصیلات	فراوانی مطلق	درصد
زن	۵	۱۰	دکتری	۲۶	۵۲
مرد	۴۵	۹۰	کارشناسی ارشد	۲۴	۴۸
جمع	۵۰	۱۰۰	جمع	۵۰	۱۰۰

۳-۶-۱. ابزار گردآوری اطلاعات

در راستای پاسخ‌گویی به پرسش‌های تحقیق از ابزار پرسشنامه استفاده شده است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز این‌گونه بود که در ابتدا، گزینه‌های هر پرسش که به شکل طیف لیکرت بودند، به شکل خیلی کم (۱)، کم (۲)، متوسط (۳)، زیاد (۴) و خیلی زیاد (۵) در محیط اس.پی.اس.اس^۱ امتیازبندی و شماره‌گذاری شدند. به‌منظور تعیین روایی در این پژوهش، از روش «روایی صوری» استفاده شده است؛ به این معنی که ابتدا پرسشنامه همراه با سؤال‌ها و هدف‌های پژوهش به تعدادی از استادان صاحب‌نظر در رشته علوم سیاسی، روابط بین‌الملل و جامعه‌شناسی سیاسی داده شد تا درباره محتوای سؤال‌ها و ارتباط آنها با هدف‌ها و سؤال‌ها قضاوت و داوری کنند. سپس نظرهای آنها گردآوری و سؤال‌هایی که همه استادان روی آنها توافق داشتند، نگهداری و براساس آنها، پرسشنامه نهایی تنظیم شد.

۲. ادبیات و چارچوب نظری تحقیق

۲-۱. تعریف فرهنگ راهبردی

فرهنگ راهبردی از مفاهیمی است که در مورد آن اجماع نظری بین اندیشمندان وجود ندارد. به باور «جانستون»^۲، فرهنگ راهبردی، نظامی منسجم از نمادها [استدلال^۳، ساختارها، زبان، قیاس‌ها (تمثیل‌ها^۴)، استعاره‌ها^۵ و ...] است که ترجیحات راهبردی طولانی‌مدت و فراگیر را از طریق صورت‌بندی مفاهیم و نقش‌ها و اثربخشی نیروهای نظامی در امور سیاسی بین دولت‌ها، ایجاد می‌کند. به گمان او، فرهنگ راهبردی، یک محیط اجتماعی اندیشه‌ای^۶ است که گزینه‌های رفتاری را محدود می‌کند. (Johnston, 1995: 46)

1. SPSS
2. Johnston
3. Argumentation
4. Analogies
5. Metaphors
6. Ideational Milieu

به عقیده «کن بوث»، فرهنگ راهبردی برآمده از تاریخ، جغرافیا و فرهنگ سیاسی بوده و نشان‌دهنده ترکیب ایستارها و الگوهای رفتاری مهم‌ترین نظرات اثرگذار است که این نظرها می‌تواند مربوط به کل جامعه، نخبگان سیاسی، نهادهای نظامی و یا افکار عمومی باشد. (Booth, 1990: 121)

فرهنگ راهبردی، زاده فرهنگ سیاسی برای هر ملتی بوده و انعکاس‌دهنده تجربه‌های آن ملت است. فرهنگ راهبردی به الگوهای غالب یا برجسته‌ای در رفتار راهبردی رجوع می‌کند که معرف شیوه‌های اجتماعی پاسخ به یک واقعیت خلق شده است. (Young, 2002)

نگارنده ضمن اذعان به اینکه مطالعه فرهنگ راهبردی به دلیل توانایی ذاتی آن برای تغییر و تنوع زیاد متغیرهای دخیل در ادراک آن، دشوار است، تعریف «جانستون» از فرهنگ راهبردی را به‌عنوان فهم خود از این مفهوم اتخاذ می‌کند. فرهنگ راهبردی مانند یک محیط است که ممکن است به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر ترجیح و انتخاب یک سیاست یا صورت‌بندی راهبرد ملی اثر بگذارد. فرهنگ راهبردی به‌طور خلاصه عبارت است از یک الگوی پابرجا و استوار از باورهای بنیادی و رفتار است که یک پیش‌زمینه نیمه‌آگاهانه برای تصمیم‌های سیاسی ایجاد می‌کند. تلفیق دانش به‌دست آمده از طریق تحلیل فرهنگ راهبردی با دانش‌های به‌دست آمده از رویکردهای علمی دیگر می‌تواند فهم کامل‌تر و غنی‌تری از سیاست و رفتار راهبردی یک کشور به‌دست دهد.

۲-۲. چارچوب نظری

مکاتب گوناگون به بررسی رابطه فرهنگ با سیاست، امنیت و مسائل راهبردی پرداخته‌اند. ماهیت فرهنگ راهبردی به‌گونه‌ای است که بیش از سایر نظریه‌ها با نظریه سازه‌انگاری^۱ تناسب دارد. سازه‌انگاران معتقدند روابط انسانی از جمله روابط بین‌المللی

بیشتر از افکار و ایده‌ها و نه از اوضاع و نیروهای مادی تشکیل شده‌اند. و بیش از اشیاء، ایده‌ها و عقاید، دارای اهمیت هستند. سازه‌انگاران، قائل به نوعی رابطه متقابل بین عناصر امنیت ملی و عناصر محیط نهادی و فرهنگی هستند. به گمان آنها، محیط امنیتی کشورها، محیطی فرهنگی و نهادی است. (عبدالله‌خانی، ۱۳۸۶: ۶۵-۷۸) اندیشمندانی مانند ونت^۱ به این نکته اشاره کرده‌اند که رفتار دولت‌ها برآیندی از منافع آنها و منافع آنها تابعی از هنجارها (داخلی و خارجی) است، بنابراین هنجارها مقدم بر رفتارها بوده و محدودکننده آنها به شمار می‌آیند. (هادیان، ۱۳۸۲: ۹۳۷-۹۳۶). ریشه هنجارهای مشترک نخبگان نیز در قانون اساسی، نظم حقوقی، فرهنگ عمومی و سیاسی و ... است. (Lriye, 1979: 115) در سازه‌انگاری افزون بر تأکید بر تعامل ساختار - کارگزار، گفته می‌شود که مبنا و شالوده ساختارها، هنجارها و باورهای مشترک است. مشابهت رفتار آنها، برآیندی از هنجارهای مشترک است. (هادیان، ۱۳۸۲: ۹۳۷-۹۳۶) در نظریه سازه‌انگاری گفته می‌شود که اغلب هنجارها، به کشور هویت می‌دهند. تغییر در هویت می‌تواند در علائقی که سیاست امنیت ملی را شکل می‌دهد، تغییر اساسی به وجود آورد.

۲-۳. عوامل شکل‌دهنده فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران

فرهنگ راهبردی دربرگیرنده مجموعه‌ای از عوامل و عناصر گوناگون است. برخی اندیشمندان که در زمینه این فرهنگ نظریه‌پردازی کرده‌اند، در رابطه با عوامل تشکیل‌دهنده این فرهنگ نیز به بعضی عناصر اشاره کرده‌اند. «کارنس لرد»^۲ فرهنگ راهبردی را برآیندی از شش عامل موقعیت جغرافیایی، تاریخ نظامی، روابط بین‌الملل، ایدئولوژی و فرهنگ سیاسی، ماهیت روابط نظامی - سیاسی و فناوری نظامی می‌داند. (Strategic Culture: a Reliable Tool...)

1. Alexander Wendt
2. Carnes Lord

از کشورها مشترک است. از این رو، عوامل شکل‌دهنده فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران را نیز می‌توان از بین این عوامل و عوامل مورد اشاره در مطالبی که در رابطه با فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران به نگارش درآمده، استخراج کرد. بنابراین در ادامه این عوامل در دو قالب عوامل عام و خاص مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۳-۲. عوامل عام

منظور از عوامل عام، عواملی است که می‌تواند برای بسیاری از کشورها مطرح باشد؛ به عبارتی، عواملی هستند که فرهنگ راهبردی بسیاری از کشورها از آنها متأثر هستند. در ادامه «نظام بین‌الملل»، «موقعیت جغرافیایی» و «پیشینه تاریخی» به‌عنوان عوامل عام مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱-۳-۱-۱. نظام بین‌الملل

از مؤلفه‌های اثرگذار بر فرهنگ راهبردی کشورها، نظام بین‌الملل است. از منظری واقع‌گرایانه، نظام بین‌الملل، ماهیتی هرج‌ومرج‌گونه دارد و قدرت‌های بزرگ، همواره ساختار بین‌الملل را به‌گونه‌ای شکل می‌دهند که منافع خودشان (قوی‌ترها) تأمین شود (بوزان، ۱۳۷۹: ۳۴). بدیهی است که چنین ساختاری، کمترین هم‌سویی را با منافع دولت‌های ضعیف داشته و آنها را تهدید می‌کند. بازیگران بین‌المللی نظیر سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی در کنار روندهای بین‌المللی به‌مثابه اجزای اصلی ساختار بین‌المللی، بیشترین اثرگذاری را بر رفتار کشورها از جمله ایران داشته‌اند، از این رو، یکی از عوامل مؤثر بر فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران، نظام بین‌الملل است (عسگری، ۱۳۸۴: ۲۵-۲۴).

۱-۳-۱-۲. موقعیت جغرافیایی

ویژگی‌های جغرافیایی جوامع مانند دسترسی آسان به دریاهای آزاد به‌عنوان مزیت نسبی و یا نداشتن موانع طبیعی در مرزها به‌عنوان نقطه ضعف، می‌تواند سبب

شکل‌گیری فرهنگ راهبردی آنها شود. (عبدالله‌خانی، ۱۳۸۶: ۱۴۳). کشورها متأثر از موقعیت جغرافیایی خود، دارای همسایگانی هستند، این وضعیت می‌تواند بر فرهنگ راهبردی آن کشور اثرگذار باشد. (Bloomfield and Nossal, 2007: 286-307) برخی بر این باورند که جغرافیا از جمله عوامل شکل‌دهنده فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران به‌شمار می‌آید. (Stanley, 2006) جغرافیای ایران به‌گونه‌ای است که موقعیتی راهبردی برای کشورمان به‌وجود آورده و از این‌رو، قدرت‌های بزرگ همواره به‌دلیل این جغرافیای بی‌نظیر، در صدد بودند به نوعی بر کشورمان تسلط داشته باشند.

۳-۱-۲. پیشینه تاریخی

فرهنگ راهبردی، برابندی از عوامل گوناگون از جمله پیشینه تاریخی است. ج.ا.ایران نیز باتوجه به سابقه تمدنی خود دارای مجموعه‌ای از تجربه‌های تاریخی دیرینه است که آنها نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری فرهنگ راهبردی ایرانیان داشته‌اند. از این‌رو برخی معتقدند فرهنگ راهبردی ایران متأثر از ۳۰۰۰ سال تمدن فارسی است که گاهی با احساس برتری فرهنگی آمیخته می‌شود. (Lantis, December 2009: 472) این ویژگی تاریخی، نشان از ریشه‌داربودن هویت ایرانی دارد که با نوعی اعتمادبه‌نفس و غرور ملی، آمیخته شده است.

۳-۲. عوامل خاص

فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران در کنار عوامل عام، متأثر از عوامل خاص و ویژه‌ای قرار دارد. منظور از عوامل خاص، عواملی است که دربرگیرندگی کمتری داشته و شامل کشورهای محدودی می‌شود و یا تنها مختص یک کشور است. به عقیده نویسندگان و همان‌گونه که در بررسی پیشینه تحقیق ارائه شد در ج.ا.ایران، «دین اسلام و مذهب

شیعه»، «درآمدهای نفتی»، «دفاع مقدس» عوامل خاصی هستند که بر فرهنگ راهبردی کشورمان اثرگذار بوده‌اند.

۱-۲-۳-۲. دین اسلام و مذهب شیعه

دین و مذهب از مهم‌ترین کانون‌های منعکس‌کننده ارزش‌ها و باورها، تلقی می‌شوند. ماهیت دین و مذهب به‌گونه‌ای است که جهت‌گیری‌های اصلی را در امور حساس، فراروی حاکمان ترسیم کرده و معیار تعریف خیر/دوستی و شر/دشمنی است. برخی از صاحب‌نظران نیز که بر روی فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران، تحقیق و پژوهش انجام داده‌اند، بر این واقعیت اذعان کرده‌اند. (Knepper, 2008; Giles, 2003: 146)

۲-۲-۳-۲. درآمدهای نفتی

درآمدهای نفتی نیز از جمله عواملی هستند که می‌تواند بر فرهنگ راهبردی برخی کشورها را اثرگذار باشد. در برخی از آثار که به مطالعه فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران اختصاص یافته، به این مطلب اشاره شده که یکی از عوامل مؤثر در فرهنگ راهبردی کشورمان، درآمدهای نفتی است. (Stanley, 2006)

۳-۲-۳-۲. دفاع مقدس

بی‌گمان از عوامل شکل‌دهنده به فرهنگ راهبردی، جنگ است. (Sondhaus, 2006) در ج.ا.ایران نیز جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق به کشورمان، موجب اثرگذاری بر فرهنگ راهبردی ایران اسلامی شده است. (Strain, 1996)

۴-۲. ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران

فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران، پدیده‌ای پیچیده است که شناخت آن بدون درک خصیصه‌های آن مقدور نخواهد بود. به منظور ارائه این ویژگی‌ها در چارچوبی

سازمان یافته، تلاش خواهد شد با کمک از سطح‌بندی بیان شده از سوی «جونز»^۱، ویژگی‌های موردنظر در قالب دسته‌بندی وی ارائه شود. «جونز»، ویژگی‌های فرهنگ راهبردی را در سه سطح «سطح کلان - محیطی» (شامل ویژگی‌های جغرافیایی، ویژگی‌های قومی - فرهنگی و تاریخ)، «سطح میانه» (شامل ویژگی‌های ساختارهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جامعه) و «سطح خرد» (شامل نهادهای نظامی و ویژگی‌های روابط نظامیان - غیرنظامیان) مورد بررسی قرار داده است.

۱-۴-۲. سطح کلان

در این سطح ویژگی‌هایی قرار می‌گیرند که به‌لحاظ اهمیت در سطح بالایی قرار دارند و جنبه‌ای حیاتی و راهبردی دارند. در ادامه به این ویژگی‌ها اشاره می‌شود:

۱-۴-۱-۱. انسجام داخلی در شرایط دفاعی

فرهنگ راهبردی در ج.ا.ایران به گونه‌ای شکل گرفته که در برابر تهدید یا تهاجم دشمن خارجی به وحدت ملی می‌رسد. متأثر از مؤلفه‌های فرهنگ راهبردی، زمانی که کشور در معرض خطرهای دشمن قرار می‌گیرد، تمامی ملت اعم از گروه‌های اجتماعی و سیاسی، فارغ از تفاوت دیدگاه‌ها و اختلاف سلیقه‌ها در حالت انسجام راهبردی قرار می‌گیرند.

۱-۴-۱-۲. بی‌اعتمادی به بیگانگان

تاریخ معاصر ایران، به‌ویژه در حوزه روابط خارجی تداعی‌کننده بی‌اعتمادی و مخدوش شدن «غرور ملی» ایرانیان است. قراردادهای ترکمنچای و تالبوت، کودتاهای ۳ اسفند ۱۲۹۹ و ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و ... از بارزترین خیانت‌های بیگانگان بوده و به‌خوبی

بیانگر دلایل بی‌اعتمادی مردم و نخبگان کشور به قدرت‌های استعماری است (ریکس، ۱۳۷۹: ۳۳۲-۳۰۷ و واعظی، ۱۳۷۹: ۱۱۵-۱۱۴). برخی از صاحب‌نظران نیز به این واقعیت اشاره کردند. «گراهام فولر»^۱ معتقد است:

«در بین ایرانیان نوعی سوءظن... نسبت به دنیای خارج با تصمیم جدی برای کسب استقلال و عدم آمیزش با قدرت‌های خارجی همراه است...» (فولر، ۱۳۷۳: ۲۲).

۳-۱-۴-۲. نیروی انسانی و روحیه

فرهنگ راهبردی تا اندازه زیادی کیفیت نیروی انسانی کشور را مشخص می‌کند؛ در این رابطه می‌توان به روحیه افراد اشاره کرد که متأثر از فرهنگ راهبردی یا شجاع و مقاوم و یا اهل سازش و ترسو خواهد بود. نیروی انسانی از ارکان بی‌همتای قدرت هر کشوری تلقی می‌شود. بسیاری از اندیشمندان در تبیین عناصر و مؤلفه‌های قدرت ملی، بر میزان جمعیت تأکید ویژه‌ای کرده‌اند. البته باید توجه داشت که در کنار کمیّت نیروی انسانی، اگر کشوری دارای جمعیتی با کیفیت (با مهارت و آموزش دیده) باشد، شرایط مطلوبی را خواهد داشت، ولی به هر حال کمیّت نیز کیفیت ویژه خود را دارد؛ برای نمونه یکی از اثرهای جمعیت زیاد، داشتن نیروی نظامی فراوان است که می‌تواند نوع و سطحی از بازدارندگی را ایجاد کند. باید پذیرفت که در خلال قرون و اعصار گذشته و با وجود پیشرفت‌های فناورانه، همواره این انسان بوده که نقش تعیین‌کننده‌ای در سرنوشت منازعه‌ها و نبردها داشته است. (Lewis, 2007) مطالعه جنگ‌ها حتی جنگ‌های اخیر مانند حمله آمریکا به عراق در سال ۲۰۰۳ و یا تهاجم رژیم صهیونیستی به نوار غزه در جنگ با حماس نیز به روشنی مؤید این نکته است که در جنگ بین دو بازیگری که یکی بر دیگری به لحاظ فناوری، تسلیحات و... در شرایط برتری کامل قرار دارد، سرانجام این نیروی انسانی است که برای رسیدن به مرحله پیروزی باید وارد عمل شده

1. Graham Fuller

و به منزله عامل تضمین‌کننده پیروزی عمل کند. زمانی این اثرگذاری نیروی انسانی، کامل‌تر خواهد بود که عامل دیگری به نام روحیه وجود داشته باشد. روحیه می‌تواند باعث افزایش کارایی نیروهای نظامی شود. همچنین روحیه، عامل عمده‌ای در ارزیابی قدرت به‌شمار می‌آید. (قوام، ۱۳۷۲: ۸۰) بدون روحیه، قدرت یا چیزی جز نیروی مادی نیست، یا در غیر این صورت، توان بالقوه‌ای است که بیهوده در انتظار فعلیت یافتن است. (مورگنتا، ۱۳۷۴: ۲۴۶) امروزه اهمیت روحیه به‌میزانی افزایش یافته که برخی محققان از روحیه به‌عنوان یکی از اصول جنگ یاد می‌کنند. (Burwell, 2000)

۴-۱-۴. بالا بودن آستانه تحمل

وجود ویژگی آستانه تحمل سختی‌ها و فشارها در هر فرهنگ راهبردی، نمادی از شرایط و وضعیت مادی و معنوی یک جامعه است. (الیاسی، ۱۳۸۷) آستانه تحمل، موجب پایداری کشور در برابر ناملایمات است؛ فرهنگ راهبردی از مهم‌ترین منابع مولد قدرت نرم و پایداری ملی است که توان مقاومت در برابر سلطه‌گری و فشارهای زورگویان را دارد. اجزای فرهنگ راهبردی، قابلیت بسیج منابع جهت ارتقای سطح تاب‌آوری ملی را دارند. بنابراین افزایش ضریب مقاومت ملی قادر خواهد بود بر نقاط ضعف دشمن ضربه وارد کند.

۴-۱-۵. پرهیز از انزواگرایی و اعتقاد به بین‌المللی بودن

در دنیای امروز که «وابستگی‌های متقابل» ویژگی بارز آن است، انزواگرایی، راهبرد و رویکرد مناسبی نیست. در جهان امروز، تعامل‌های عزت‌مدار، فرصت‌ساز هستند. واقعیت‌های تاریخی بیانگر آن است که ایران، همواره در پی گسترش روابط خود بوده است. در کنار این واقعیت‌ها، موقعیت جغرافیایی ایران نیز به گونه‌ای است که می‌توان آن را «تعامل‌ساز» نامید. مقام معظم رهبری نیز در مراسم تنفیذ حکم ریاست جمهوری

آقای روحانی در دور دوم ریاست جمهوری ایشان، «تعامل گسترده با دنیا و ارتباطات وسیع با ملت‌ها و دولت‌ها» را یکی از سه جهت‌گیری اصلی دولت معرفی کردند که باید در دستورکار باشد.

۶-۱-۴-۲. تهدیدمحوری

رویکرد تهدیدمحور، مبتنی بر نگرش استقرایی بوده و کشوری این رویکرد را پیگیری می‌کند که با یک دشمن و تهدید اصلی و عمده روبه‌رو بوده و اطلاعات به نسبت کاملی از او در اختیار داشته باشد. این کشور در بیشتر مواقع راهبرد و قابلیت‌های کشور دشمن را می‌شناسد و راهبرد خود را متناسب با آن مقدمات تدوین می‌کند. اثرگذاری تجربه‌های تاریخی (مبنی بر ضربه‌پذیری از سیاست‌های بیگانگان)، توطئه‌های گوناگون استکبار جهانی برای ضربه‌زدن بر ثبات و امنیت کشور و چگونگی استقرار دشمنان در پیرامون مرزهای ج.ا.ایران، از جمله عوامل بسترساز قرار گرفتن رویکرد تهدیدمحور در فرهنگ راهبردی ایران به‌شمار می‌آید. عبارت‌های زیر نیز به خوبی مؤید این دیدگاه است. به نظر بنیانگذار ج.ا.ایران:

«باید حساب کنیم در حال جنگیم، برای اینکه دشمن ما چه دشمن‌های بزرگ...
چه آنهایی که اذتاب آنها هستند... چون با اسلام مخالف هستند، دائما در حال
نقشه‌کشی هستند و ما نباید از این مسئله غفلت کنیم». (امام خمینی (ره)، صحیفه
امام، ج ۲۱: ۱۱۵)

مقام معظم رهبری بر این باورند که:

«دشمنان بیکار نمی‌نشینند، نقشه می‌کشند؛ هنر این است که نقشه و توطئه دشمن
را، نقطه‌ای را که آماج حمله دشمن است، بشناسیم و برای مواجهه و مقابله با او،
برای خنثی کردن کار دشمن، طرح، انگیزه و فکر داشته باشیم». (بیانات مقام معظم
رهبری، ۹۵/۸/۲۶)

۷-۱-۴. پرهیز از جنگ‌طلبی و تأکید بر صلح و امنیت

دوری از جنگ‌طلبی، ارزشی است که بیانگر توجه یک ملت به تعامل، گفت‌وگو و حل مسالمت‌آمیز اختلاف‌هاست. بررسی تاریخ چند سده اخیر ایران، نشان‌دهنده این واقعیت است که ایران، کشوری است که ضمن احترام به تمامیت ارضی کشورها و حقوق بین‌الملل، همواره بر دوری از خشونت و توسل به زور، تأکید کرده است. (Friedman & Skancke, 2010: Chap 2)

۸-۱-۴. دشمن‌شناسی

دشمن‌شناسی از ویژگی‌هایی است که برخورداری از آن می‌تواند مزیتی برای دولتمردان هر کشوری باشد. دشمن‌شناسی که از نشانه‌های هوشیاری یک ملت است، نیازمند بینش و بصیرت است. ملت بزرگ ایران در طول چهار دهه اخیر به خوبی نشان داده که با وجود مشکلات و کمبودها، همواره در عرصه‌هایی که وجود آنها، ضروری بوده، حضور پرمعنا و مشارکتی گسترده داشته است. بدون تردید حضور خالصانه مردم که برآیند و اثر فرهنگ راهبردی ج.ا. ایران است، مبتنی بر دشمن‌شناسی ملت فهیم ایران است؛ حضوری که همواره خلاف خواست و محاسبه دشمنان بوده است.

۹-۱-۴. ایمان به خدا، ولایت‌پذیری و شهادت‌طلبی

بی‌تردید ایمان به منبع لایزال قدرت الهی از جمله عواملی است که ویژگی خاصی به هر جامعه می‌دهد. ایمان به خدا، بینش و باوری به انسان می‌دهد که انرژی و انگیزه خاصی را به وجود آورده که بی‌تردید ایجادکننده مزیتی راهبردی خواهد بود. ولایت‌پذیری از دیگر مؤلفه‌هایی است که به واسطه ماهیت نظام اسلامی، از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا. ایران تلقی می‌شود. به توصیه بنیانگذار ج.ا. ایران که اگر پشتیبان ولایت فقیه باشید به مملکت شما آسیبی نمی‌رسد، ملت مسلمان ایران با حمایت از ولی فقیه، در سنگر دفاع از

نظام اسلامی استوار بوده و در این راستا به وجود آورنده حماسه‌هایی چون ۹ دی بوده‌اند. کارکردهای مقام ولایت فقیه در عرصه‌های بینش‌دهی، تعیین خط‌مشی‌ها، انگیزه‌بخشی، بسیج منابع و ... است که آن را با توجه به جایگاهش در نظام اجتماعی - سیاسی و تبعیت ملت از ایشان، به یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی کشور تبدیل کرده است.

۱۰-۱-۴-۲. تعامل‌پذیری بدون وابستگی یکجانبه

موقعیت جغرافیایی و پیشینه تاریخی، کشورمان را بازیگری تعامل‌محور معرفی می‌کند، البته در مقاطعی به دلیل ضعف‌ها و آسیب‌پذیری‌های داخلی، قدرت‌های بیگانه از این شرایط به نفع خود بهره‌برداری کرده و تا اندازه‌ای ممکن در پی ایجاد وابستگی به منظور تداوم منفعت‌طلبی خود بوده‌اند. با توجه به این تمایل بیگانگان، می‌توان گفت سلطه‌ناپذیری از جمله ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران بوده است. این حساسیت در اصل ۱۵۳ قانون اساسی نیز تبلور یافته است:

«هرگونه قرارداد که موجب سلطه بیگانه بر منابع طبیعی و اقتصادی، فرهنگ، ارتش و دیگر شئون کشور گردد، ممنوع است».

منطق ج.ا.ایران در تعامل با دنیا، کناره‌گیری یا ستیزه‌جویی نیست، بلکه نظام اسلامی باید «دارای تعامل سازنده و مؤثر با جهان براساس اصول عزت، حکمت و مصلحت» باشد. به تعبیر فرماندهی معظم کل قوا، «عزت، حکمت و مصلحت»، یک مثلث الزامی برای چارچوب ارتباطات بین‌المللی ماست. (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۴/۱۸) معظم‌له در تبیین مصلحت چنین فرموده‌اند:

«مراد، مصلحت شخص من و شما نیست ... مصلحت، یعنی مصلحت انقلاب، و این مصلحت همه‌جانبه است؛ یعنی از رفتار شخصی ما بخصوص شما شروع می‌شود» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۷۰/۴/۱۸)

در خصوص حکمت نیز بیان داشته‌اند که:

«حکمت، یعنی نظام اسلامی حکیمانه کار کند و از روی احساسات و بی‌توجهی به منافع و شرایط لازم و بهره‌هایی که ما باید از رابطه با دنیا بگیریم، حرکت نکند» (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۱۱/۹)

۱۱-۱-۴-۲. الهام‌بخشی

بدون تردید، انقلاب اسلامی ایران، منبع الهام‌بخشی برای سایر ملل بوده است. ایده انقلاب اسلامی منجر به شکل‌گیری یک جنبش مردمی در سراسر جهان اسلام، از مراکش در غرب گرفته تا اندونزی در شرق شد. اثرگذاری انقلاب اسلامی، بیشتر غیرمستقیم بوده است. الهام‌بخشی انقلاب اسلامی در عرصه‌هایی چون «مقاومت»، «ظلم‌ستیزی»، «خودباوری و خودآگاهی»، «پیروزی و برتری ایمان و باور بر سخت‌افزارها» بسیار ملموس و قابل درک است.

«در بیشتر کشورهای اسلامی، تأثیر ایران انقلابی، غیرمستقیم بوده و ایران عمدتاً نقش الگو را داشته است. مهم‌ترین تأثیرگذاری ایران انقلابی بر جهان اسلام در سطح افکار و ایدئولوژی است... نسل مسلمان پس از انقلاب (اسلامی ایران)، در سراسر جهان پذیرفته‌اند که اسلام برای اصلاح سیاسی و اجتماعی، برنامه دارد.» (اسپوزیتو، ۱۳۸۲: ۳۳۲-۳۳۱)

۱۲-۱-۴-۲. حضور یکپارچه مردم در شرایط دفاعی

واکنش مردم یک جامعه در برابر وضعیتی دفاعی، از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی آن جامعه به‌شمار می‌آید. در مواجهه با چنین شرایطی، یا میل به مقاومت وجود دارد یا تمایل مردم به سوی تسلیم شدن است. تجربه تاریخی به‌خوبی نشان می‌دهد ملت ایران از دیرباز در مقابله با دشمن متجاوز، با روحیه از خودگذشتگی، ایستاده است؛ به‌واسطه چنین ویژگی است که مقوله «مردمی شدن دفاع» معنا پیدا می‌کند. (عسگری، ۱۳۸۷: ۴۸-۴۷)

۱۳-۱-۴-۲. داشتن اعتمادبه‌نفس

اعتمادبه‌نفس^۱ مقوله‌ای است که برای هر جامعه و تک‌تک انسان‌ها از ارزش و اهمیت زیادی برخوردار است. اعتمادبه‌نفس، دیدگاهی است که به جامعه و افراد اجازه

می‌دهد تا از خود تصویری مثبت و واقعی داشته باشند. جوامع و افراد با این ویژگی، به توانایی‌های خود ایمان پیدا می‌کنند. از نظر نویسنده، اعتمادبه‌نفس را می‌توان چنین تعریف کرد:

«اعتمادبه‌نفس به معنی باور و اعتقادی است که فرد و جامعه‌ای نسبت به توانایی‌های خود برای نیل به هدف‌ها دارد. به عبارتی اعتمادبه‌نفس، داشتن توانایی ارزیابی درست و دقیق از خویش (پذیرش خویش و ارزش نهادن به خود) و توانایی مواجهه با چالش‌های به‌وجود آمده است. درواقع، اعتمادبه‌نفس، به معنای قابلیت و توانایی عمل کردن و انجام دادن کارهاست.»

از ریشه‌های اصلی اعتمادبه‌نفس، توکل به خداست. موضوع اعتمادبه‌نفس از دیدگاه مقام معظم رهبری نیز مغفول نمانده است. ایشان در مورخه ۱۳/۱۰/۱۳۸۶، به این مهم اشاره کرده‌اند:

«اعتمادبه‌نفس ملی یکی از ضرورت‌های ملت ماست در همه دوران‌ها»

۱۴-۱-۴-۲. تأکید بر حفظ آمادگی

موردتهاجم قرارگرفتن کشور به دلیل آماده نبودن، فرهنگ راهبردی کشور را متأثر از خود کرده است؛ به عبارتی، انعکاس این موضوع در فرهنگ راهبردی به شکل تأکید ویژه بر آمادگی تبلور یافته است. ج.ا.ایران در دفاع مقدس که بی‌تردید عاملی کلیدی در بازآفرینی فرهنگ راهبردی کشور بود (Strain, 1996: 19)، به ضرورت ارتقای سطح توانمندی و رسیدن به بازدارندگی به خوبی واقف شد.

۱۵-۱-۴-۲. تأکید بر بازدارندگی

اثرگذاری فرهنگ راهبردی بر بازدارندگی نیز بسیار زیاد است. (Zhang, 1992: 1-12) بازدارندگی به عنوان یکی از مهم‌ترین خط‌مشی‌ها و اهداف کشور، و متأثر از آیه ۶۰ سوره انفال همواره مورد تأکید نظام مقدس ج.ا.ایران بوده است. در این راستا، فرماندهی

معظم کل قوا بارها تأکید کرده‌اند که راهبرد ج.ا.ایران، «دفاع بازدارنده» یا «بازدارندگی» است؛ برای مثال، معظم‌له در سفرشان به استان همدان اظهار داشتند:

«ارتش و سپاه پاسداران در چارچوب راهبرد دفاع بازدارنده و مقتدرانه، از آمادگی کامل برخوردارند.» (بیانات فرماندهی معظم کل قوا، ۱۳/۴/۱۸)

در ج.ا.ایران، تقویت و تحکیم قدرت نظامی نیز در راستای هدف‌های دفاعی و ایجاد بازدارندگی بوده و فاقد جنبه‌های تهاجمی است:

«نظام اسلامی حتی هنگامی که مورد تجاوز نظامی صدام و حامیانش قرار گرفته بود، هیچگاه فکر تجاوز و اشغال کشورهای دیگر را به ذهن خود راه نداد، بنابراین تقویت روزافزون نیروهای مسلح برای جنگ طلبی و حمله به دیگران نیست بلکه سیاست‌های متجاوزانه سلطه‌طلبان جهانی، به همه ملت‌ها هشدار می‌دهد که ساخت درونی خود را تقویت کنند و از آمادگی‌های لازم برخوردار باشند.» (بیانات فرماندهی معظم کل قوا در مراسم نظامی مشترک یگان‌های نیروهای مسلح فارس، ۱۳۸۷/۲/۱۲)

در بسیاری از اسناد از جمله سند چشم‌انداز بیست‌ساله نظام و بند ۵۲ و ۵۳ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه نیز ارتقای توان بازدارندگی کشور مورد تأکید قرار گرفته است.

۲-۴-۲. سطح میانه

در این سطح ویژگی‌هایی مورد اشاره قرار می‌گیرند که هرچند حساس بوده، اما به لحاظ اهمیت در سطح پایین‌تری هستند. ویژگی‌هایی مانند «میزان دسترسی به فناوری نظامی»، «حداکثر بهره‌وری از منابع» و «قوی بودن هویت ملی» در این دسته طبقه‌بندی می‌شوند.

۲-۴-۲-۱. میزان دسترسی به فناوری نظامی

کشوری که از فناوری نظامی سطح بالایی برخوردار باشد، می‌تواند با اتکا به آن، به پیروزی در جنگ‌ها امیدوار باشد. این فناوری‌ها در بین آحاد جامعه نوعی اعتماد به نفس

ناشی از اتکا به این فناوری‌ها و تسلیحات ایجاد می‌کند. (Decker, 1994: 14) در ج.ا.ایران نیز دسترسی به فناوری نظامی از عوامل مؤثر در فرهنگ راهبردی کشور به شمار می‌آید. ایران اسلامی در طول چند دهه اخیر به پیشرفت‌های خیره‌کننده‌ای در عرصه فناوری‌های نظامی دست یافته است. آگاهی ملت و جامعه سیاسی کشور از این واقعیت، باعث ایجاد این باور شده که این فناوری‌ها و تسلیحات می‌توانند در راستای دفاع از میهن، تمامیت ارضی و کشور به خدمت گرفته شود.

۲-۲-۴. قوی بودن هویت ملی

اگر بپذیریم وجود فرهنگ ملی و زمینه‌های تاریخی آن، آگاهی از این فرهنگ و همچنین احساس تعلق داشتن به آن، ارکان هویت ملی هستند، در ایران، این هویت، ریشه‌دار و قوی است.

«مفهوم هویت ایرانی، در معنای یکپارچه سیاسی، قومی، دینی، زبانی، زمانی و مکانی آن، که شباهت‌هایی به مفهوم هویت ملی در عصر جدید دارد، در قرن سوم میلادی از سوی پادشاهان ساسانی وارد تاریخ ایران می‌شود. (اشرف، ۱۳۷۳: ۵۴۱)»

نقل سینه‌به‌سینه اسطوره‌ها، نگرش‌ها و فلسفه‌ها از طریق شعر، طنز، ضرب‌المثل و ... سبب شد تا با وجود یورش اقوام گوناگون نه تنها هیچ گسیختگی در فرهنگ ایران به وجود نیامد، بلکه تمام یورشگران نیز در این فضای فرهنگی یا حل شدند و یا مانند محمود غزنوی به خادم آن تبدیل شدند. صلابت و ماندگاری عناصر هویت‌سازی مانند زبان و خط فارسی، گواه دیگری در این زمینه است. در مجموع، وجود وفاداری ملی، به‌عنوان نمودی از وجود یک هویت ملی قوی، این عامل را در زمره ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران قرار داده است.

۳-۲-۴. حداکثر بهره‌مندی از منابع

ماهیت انقلاب اسلامی موجب ایجاد دشمنی‌های فراوان با کشورمان شده و نتیجه آن، ایجاد محدودیت‌هایی مانند تحریم‌های اقتصادی و ... از سوی دشمنان بوده است. این شرایط و تمایل شدید ملت ایران به قطع وابستگی و نیل به خودکفایی، باعث شده که «حداکثر بهره‌مندی از منابع» جزو ویژگی‌های فرهنگ راهبردی کشورمان قرار گیرد. دفاع مقدس و تجارب به‌دست آمده از آن دوران نیز در تقویت این ویژگی بسیار اثرگذار بود. این ویژگی بیانگر آن است که در ج.ا.ایران براساس ظرفیت‌ها و مقدرات، طرح‌ریزی‌ها انجام نمی‌شده است، بلکه هنر دولتمردان به‌ویژه در دوران دفاع مقدس (که الگوی بسیار مناسبی برای تمام حوزه‌ها و عملکردها است)، این بود که بر مبنای هدف‌ها و برنامه‌ها، ظرفیت‌سازی انجام می‌شد.

۳-۲-۴. سطح خُرد

در سطح خُرد نیز ویژگی‌هایی قرار دارند که در تحلیل و شناخت فرهنگ راهبردی کشورمان، مهم هستند. «جدایی نیروهای مسلح از سیاست»، «حفظ اطلاعات و اسناد امنیتی - دفاعی»، «پرهیز از تناقض در موضع‌گیری‌های دفاعی» و «ماهیت روابط نظامیان و غیرنظامیان» از جمله مواردی هستند که می‌توان در این سطح به آنها اشاره کرد.

۱-۳-۲-۴. ماهیت روابط نظامیان و غیرنظامیان

منظور آن است که در ساختار و مناسبات کشوری، نوع روابطی که بین نظامیان و غیرنظامیان وجود دارد، چگونه است. این رابطه می‌تواند بر فرهنگ راهبردی کشور اثرگذار باشد. سلطه نظامیان بر فرایند تصمیم‌گیری به نوع رهنامه انتخابی و شیوه تعامل و حل‌وفصل اختلاف‌های آنها با کشورهای دیگر اثرگذار است. (Kier, 1995) در ج.ا.ایران براساس اصل ۱۴۳ قانون اساسی، ارتش ج.ا.ایران، پاسداری از استقلال و

تمامیت ارضی و نظام جمهوری اسلامی را برعهده دارد. همچنین بر مبنای اصل ۱۵۰ قانون اساسی، سپاه پاسداران، عهده‌دار نگهداری از انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن است. تأکید اصل ۷۹ قانون اساسی مبنی بر ممنوع بودن برقراری حکومت نظامی مگر در شرایط اضطراری آن هم حداکثر به مدت ۳۰ روز و با تصویب مجلس شورای اسلامی، دلیل دیگری است که نیروهای مسلح ایران باید فعالیت‌های خود را در چارچوب قواعد عمومی کشور دنبال کند. نظامیان با وجود افتخارآفرینی در دوران دفاع مقدس هیچ‌گاه در صدد تسلط بر ساختارهای حکومتی کشور برنیامدند.

۲-۳-۴. جدایی نیروهای مسلح از سیاست

در ج.ا.ایران، نیروهای مسلح، خدمتگزار کشورند. به تعبیر مقام معظم رهبری: «امروز نیروهای مسلح ما از مردمند، با مردمند و برای مردمند». (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۸/۲۰)

مناسبات نیروهای مسلح ج.ا.ایران با عرصه سیاست، تابع ماهیت نظام و فلسفه وجودی هریک از نیروهای نظامی است. در نظام اسلامی، بنابر تدبیر بنیانگذار ج.ا.ایران و در راستای «مردمی کردن دفاع»، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و نیروی مقاومت بسیج مستضعفین شکل گرفت. وظیفه آنها، پاسداری از انقلاب و دستاوردهای آن است، بنابراین مقابله با تهدیدهای خارجی در شرح وظایف اصلی آنهاست. بر اساس اصل ۱۴۳ قانون اساسی، وظیفه ارتش، پاسداری از استقلال و تمامیت ارضی و نظام جمهوری اسلامی است. اصل ۱۵۰ قانون اساسی، «مسئولیت نگهداری و پاسداری از انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن» بر عهده سپاه پاسداران واگذار کرده است. در تأیید این نکته، به یکی از سخنان حضرت امام^(ره) که در صفحه ۱۱۰ و ۱۱۱ جلد ۱۶ صحیفه امام آمده است، اشاره می‌شود که در آن، ایشان در تشریح معنا و مفهوم دخالت نکردن نیروهای مسلح در عرصه سیاست چنین فرموده‌اند:

«من عرض می‌کنم به همه این قوا و به فرماندهان این قوا که این افراد در هیچ یک از احزاب سیاسی، در هیچ یک از گروه‌ها وارد نشوند. اگر ارتش یا سپاه پاسداران یا سایر قوای مسلحه در حزب وارد بشود، آن روز باید فاتحه آن ارتش را خوانند، ... اصل وارد شدن در حزب برای ارتش، برای سپاه پاسداران برای قوای نظامی و انتظامی وارد شدنش جایز نیست، به فساد می‌کشد.»

بنابر آنچه بیان شد، نوع تعامل نیروهای مسلح و نقش‌آفرینی آنها در عرصه سیاسی، شکل‌دهنده به ویژگی دخالت نکردن نیروهای مسلح در سیاست و بازتولیدکننده آن است. شاید بتوان ادعا کرد، کودتاکردن نظامیان در ج.ا.ایران متأثر از ولایت‌پذیری نیروهای مسلح، مشخص بودن وظایف نیروهای مسلح، مردمی‌بودن نظامیان و نظام مقدس اسلامی کشور است.

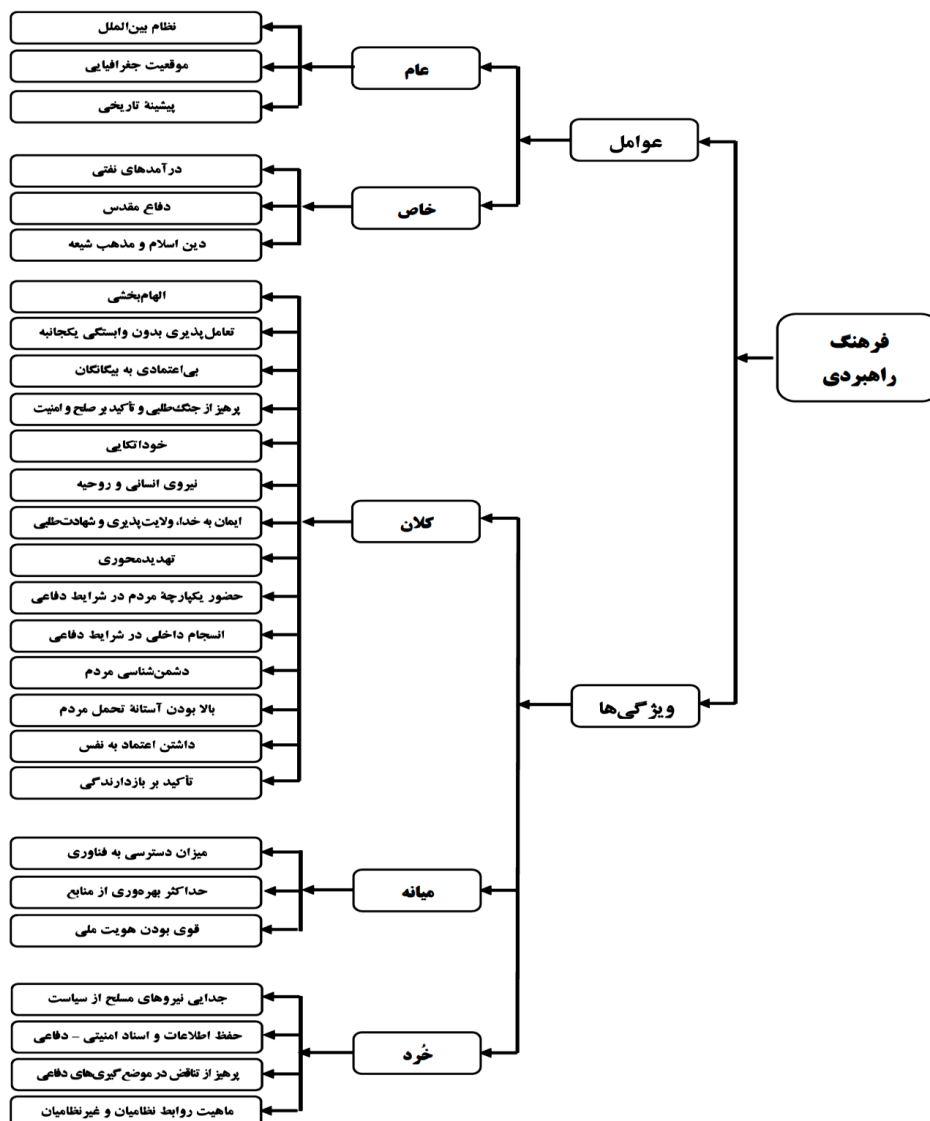
۳-۳-۲. تأکید بر حفظ اطلاعات و اسناد امنیتی - دفاعی

واقعیت آن است که کشورمان همواره در معرض توطئه‌ها و تهدیدهاست. یکی از هدف‌های دشمنان، آگاهی‌یابی از میزان توانمندی‌ها و دسترسی به اسناد و اطلاعات طبقه‌بندی شده است. در اختیار گرفتن این اسناد به‌مثابه آسیب‌پذیری، باعث فعال شدن تهدیدهای خارجی می‌شود. در طول سده‌ها و دهه‌های اخیر، کشورمان از این نظر دچار لطمه‌های گسترده‌ای شده که این موضوع باعث شده تأکید ویژه‌ای بر حفظ اطلاعات و اسناد امنیتی - دفاعی به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی کشورمان در سطح خرد (به‌ویژه بین نیروهای مسلح) مطرح باشد.

۳-۳-۴. پرهیز از تناقض در موضع‌گیری‌های دفاعی

از جمله ویژگی‌های نیروهای مسلح کشورمان، وحدت و یکپارچگی در اعلام مواضع دفاعی است. این امر که نشان از یکدلی و انسجام نظامیان دارد، باعث آگاهی مردم و پراکنده نشدن آراء آنها می‌شود. بی‌تردید عملکرد نظامیان براساس تمایل‌های

گروهی و برداشت‌های شخصی موجب ازهم‌گسیختگی می‌شود. تدابیر شجاعانه فرماندهی معظم کل نیروهای مسلح، در جلوگیری از تناقض در موضع‌گیری‌های دفاعی، نقش تعیین‌کننده‌ای داشته و دارد.

نمودار شماره (۱): عوامل و سطوح فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران

۳. تجزیه و تحلیل یافته‌ها

در این بخش تحقیق که مربوط به گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌هایی است که از طریق پرسشنامه، از نمونه آماری پژوهش گردآوری شده است. به طور معمول، یافته‌های هر پژوهش در دو سطح توصیفی و استنباطی تجزیه و تحلیل می‌شود:

۳-۱. تحلیل توصیفی یافته‌ها

در تحلیل توصیفی، داده‌های جامعه آماری پس از گدگذاری، دسته‌بندی و طبقه‌بندی، در قالب یک جدول همراه با شاخص میانگین ارائه شده‌اند.

جدول شماره (۳): تحلیل توصیفی یافته‌ها

شماره پرسش	پرسش‌ها	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	میانگین
۱.	میزان اثرگذاری اسلام در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۳	۱	۷	۱۵	۲۴	۴/۱۲
۲.	میزان اثرگذاری تاریخ به‌ویژه تاریخ معاصر در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۳	۴	۱۱	۱۶	۱۶	۳/۸۶
۳.	میزان اثرگذاری موقعیت جغرافیایی در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۱	۱۰	۲۱	۱۶	۴/۰۸
۴.	میزان اثرگذاری دفاع مقدس در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۲	۱۱	۲۱	۱۶	۴/۰۲
۵.	میزان اثرگذاری عوامل اقتصادی (درآمدهای نفتی) در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۱	۱	۱۳	۲۱	۱۴	۳/۹۲
۶.	میزان اثرگذاری نظام بین‌الملل در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۵	۱۴	۲۰	۱۱	۳/۷۴
۷.	اثرگذاری دسترسی به فناوری نظامی یا دومنظوره به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۱	۵	۱۶	۲۲	۶	۳/۵۴
۸.	روابط قوای لشکری و کشوری به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۵	۱۹	۲۱	۴	۳/۴۹
۹.	الهام‌بخشی یا قدرت‌افکنی نرم‌افزارانه به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۱	۱۱	۲۱	۱۶	۴/۰۶
۱۰.	تعامل‌پذیری مشروط به عدم وابستگی به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۵	۶	۱۰	۲۳	۶	۳/۳۸
۱۱.	بی‌اعتمادی به بیگانگان به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۷	۰	۲۵	۱۸	۴/۰۸
۱۲.	پرهیز از انزواگرایی و اعتقاد به بین‌المللی بودن به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۹	۲۲	۱۴	۵	۳/۳۰

شماره پرسش	پرسش‌ها	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	میانگین
۱۳	پرهیز از جنگ‌طلبی و تأکید بر صلح و امنیت منطقه‌ای و بین‌المللی به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴	۵	۱۱	۲۱	۹	۳/۵۲
۱۴	خوداتکایی به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۲	۱۴	۲۱	۱۳	۳/۹
۱۵	نقش و جایگاه «نیروی انسانی، ایمان، روحیه و ...» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۵	۱۱	۲۰	۱۴	۳/۸۶
۱۶	«ایمان به‌خدا، ولایت‌پذیری و شهادت‌طلبی» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۱	۳	۰	۲۸	۱۷	۴/۱۶
۱۷	«تهدیدمحوری» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۴	۰	۳۲	۱۴	۴/۱۲
۱۸	«تأکید بر بازدارندگی» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۳	۱۴	۲۲	۱۱	۳/۸۲
۱۹	«حداکثر بهره‌وری از منابع» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۵	۶	۱۵	۱۵	۹	۳/۳۴
۲۰	«قوی بودن هویت ملی» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۳	۴	۱۴	۱۵	۱۴	۳/۶۶
۲۱	«جدایی نیروهای مسلح از سیاست» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۱	۵	۰	۱۴	۳۰	۳/۳۴
۲۲	«حضور یکپارچه مردم در شرایط دفاعی» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۲	۰	۲۲	۲۶	۴/۴۴
۲۳	«انسجام داخلی در شرایط دفاعی» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۰	۰	۱۴	۳۶	۴/۷۲
۲۴	«دشمن‌شناسی مردم» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۱۱	۰	۲۵	۱۴	۳/۸۴
۲۵	«داشتن اعتماد به نفس» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۲	۰	۲۲	۲۶	۴/۴۴
۲۶	«بالا بودن آستانه تحمل و برداشت هزینه از سوی مردم در شرایط دفاعی» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۱	۷	۰	۳۰	۱۲	۳/۹
۲۷	«تأکید بر حفظ اطلاعات و اسناد امنیتی - دفاعی از سوی نظامیان و سیاستمداران»، به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۱	۸	۲۳	۱۸	۴/۱۶
۲۸	«تأکید بر حفظ آمادگی»، به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۱	۵	۲۴	۲۰	۴/۲۶
۲۹	«یک‌زبانی و پرهیز از تناقض در موضع‌گیری‌های دفاعی نظامیان»، به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۰	۶	۱۱	۱۵	۱۸	۳/۹

۲-۳. تحلیل استنباطی پرسش‌ها

به منظور بررسی میزان همخوانی بین مقادیر مشاهده شده و مقادیر مورد انتظار^۱ از آزمون t-test یک نمونه‌ای^۲ استفاده شده است. دو گزینه مقادیر مشاهده شده و مقادیر مورد انتظار، در سطح اسمی دو حالت هستند، اما خود مقادیر در سطح اندازه‌گیری فاصله‌ای هستند.

جدول شماره (۴): تحلیل استنباطی پرسش‌ها

شماره پرسش	پرسش‌ها	df درجه آزادی	t	سطح معنی‌داری Sig (2-tailed)	تفاوت میانگین‌ها Mean Difference	تعداد مشاهدات N	مقادیر متغیر
۱.	میزان اثرگذاری اسلام در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۷/۸۰۲	۰/۰۰۰	۱/۱۲۰	۵۰	مقادیر مورد انتظار
						۵۰	مقادیر مشاهده شده
۲.	میزان اثرگذاری تاریخ به‌ویژه تاریخ معاصر در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۴/۵۹۲	۰/۰۰۰	۰/۷۶۰	//	//
۳.	میزان اثرگذاری موقعیت جغرافیایی در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۷	۹/۴۴۷	۰/۰۰۰	۱/۰۸۳	//	//
۴.	میزان اثرگذاری دفاع مقدس در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۸/۵۳۶	۰/۰۰۰	۱/۰۲۰	//	//
۵.	میزان اثرگذاری عوامل اقتصادی (درآمدهای نفتی) در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۷/۲۲۹	۰/۰۰۰	۰/۹۲۰	//	//
۶.	میزان اثرگذاری نظام بین‌الملل در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۵/۶۷۸	۰/۰۰۰	۰/۷۴۰	//	//
۷.	اثرگذاری دسترسی به فناوری نظامی یا دوماظوره به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۴/۲۰۴	۰/۰۰۰	۰/۵۴۰	//	//
۸.	روابط قوای لشکری و کشوری به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۸	۴/۳۱۹	۰/۰۰۰	۰/۴۹۰	//	//

۱. انتظار محقق آن است که میانگین جواب پاسخگویان، ۳ یا بالاتر از ۳ باشد.

2. One Sampel t-test

شماره پرسش	پرسش‌ها	df درجه آزادی	t	سطح معنی‌داری Sig (2-tailed)	تفاوت میانگین‌ها Mean Difference	تعداد مشاهدات N	مقادیر متغیر
۹	الهام‌بخشی یا قدرت‌افکنی نرم‌افزارانه به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۸	۹/۲۷۱	۰/۰۰۰	۱/۰۶۱	//	//
۱۰	تعامل‌پذیری مشروط به عدم وابستگی به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۲/۳۱۹	۰/۰۰۰	۰/۳۸۰	//	//
۱۱	بی‌اعتمادی به بیگانگان به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۷/۹۰۹	۰/۰۰۰	۱/۰۸۰	//	//
۱۲	پرهیز از انزواگرایی و اعتقاد به بین‌المللی بودن به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۲/۳۹۳	۰/۰۰۰	۰/۳۰۰	//	//
۱۳	پرهیز از جنگ‌طلبی و تأکید بر صلح و امنیت منطقه‌ای و بین‌المللی به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۳/۲۰۵	۰/۰۰۰	۰/۵۲۰	//	//
۱۴	خوداتکمایی به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۷/۵۸۴	۰/۰۰۰	۰/۹۰۰	//	//
۱۵	نقش و جایگاه «نیروی انسانی»، ایمان، روحیه و... به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۶/۴۱۶	۰/۰۰۰	۰/۸۶۰	//	//
۱۶	«ایمان به‌خدا، ولایت‌پذیری و شهادت‌طلبی» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۸	۹/۳۱۳	۰/۰۰۰	۱/۱۶۳	//	//
۱۷	«تهدیدمحوری» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۱۰/۲۴۵	۰/۰۰۰	۱/۱۲۰	//	//
۱۸	«تأکید بر بازدارندگی» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۶/۸۲۴	۰/۰۰۰	۰/۸۲۰	//	//
۱۹	«حداکثر بهره‌وری از منابع» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۱/۹۹۴	۰/۰۵۲	۰/۳۴۰	//	//

شماره پرسش	پرسش‌ها	df درجه آزادی	t	سطح معنی‌داری Sig (2- tailed)	تفاوت میانگین‌ها Mean Difference	تعداد مشاهدات N	مقادیر متغیر
۲۰	«قوی بودن هویت ملی» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۴/۰۴۵	۰/۰۰۰	۰/۶۶۰	//	//
۲۱	«جسادی نیروهای مسلح از سیاست» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۹/۰۹۲	۰/۰۰۰	۱/۳۴۰	//	//
۲۲	«حضور یکپارچه مردم در شرایط دفاعی» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۱۴/۴۵۳	۰/۰۰۰	۱/۴۴۰	//	//
۲۳	«انسجام داخلی در شرایط دفاعی» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۲۶/۸۱۵	۰/۰۰۰	۱/۷۲۰	//	//
۲۴	«دشمن‌شناسی مردم» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۵/۵۲۱	۰/۰۰۰	۰/۸۴۰	//	//
۲۵	«داشتن اعتماد به نفس» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۲۶/۸۱۵	۰/۰۰۰	۱/۷۲۰	//	//
۲۶	«بالا بودن آستانه تحمل و پرداخت هزینه از سوی مردم در شرایط دفاعی» به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۶/۳۹۷	۰/۰۰۰	۰/۹۰۰	//	//
۲۷	«تأکید بر حفظ اطلاعات و اسناد امنیتی - دفاعی از سوی نظامیان و سیاستمداران»، به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۱۰/۷۱۴	۰/۰۰۰	۱/۱۶۰	//	//
۲۸	«تأکید بر حفظ آمادگی»، به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۱۲/۳۲۲	۰/۰۰۰	۱/۲۶۰	//	//
۲۹	«یک‌زبانی و پرهیز از تناقض در موضع‌گیری‌های دفاعی نظامیان»، به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران	۴۹	۶/۱۴۸	۰/۰۰۰	۰/۹۰۰	//	//

بررسی نظرات خبرگان نشان می‌دهد که با توجه به مقدار t و درجه آزادی، یافته‌های این تحقیق در سطح ۹۹ درصد معنادار است و یافته نگارنده جزء در مورد پرسش ۱۹ (حداکثر بهره‌وری از منابع)، مورد تأیید خبرگان و پرسش‌شوندگان است. به نظر نمونه آماری، در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران عوامل «دین اسلام و مذهب شیعه، تاریخ معاصر کشورمان، موقعیت جغرافیایی کشورمان، جنگ تحمیلی هشت ساله، عوامل اقتصادی (درآمدهای اقتصادی) کشورمان، نظام بین‌الملل» اثرگذار هستند؛ توضیح آنکه بر مبنای دیدگاه صاحب‌نظران از بین عوامل مؤثر، عوامل خاص با جمع میانگین ۱۲/۶ در برابر ۱۲/۳ عوامل عام، اثرگذاری بیشتری دارند. در بین عوامل خاص نیز دین اسلام و مذهب تشیع با میانگین ۴/۱۲ بالاترین نقش‌آفرینی را در فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران به خود اختصاص داده است.

دیگر یافته این تحقیق آن است که ویژگی‌های فرهنگ راهبردی کشور در سطح کلان شامل «الهام‌بخشی یا قدرت‌افکنی نرم‌افزارانه، تعامل‌پذیری مشروط به وابسته نبودن، بی‌اعتمادی به بیگانگان، پرهیز از انزواگرایی و اعتقاد به بین‌المللی بودن، پرهیز از جنگ‌طلبی و تأکید بر صلح و امنیت منطقه‌ای، خوداتکایی، نقش و جایگاه نیروی انسانی، ایمان به خدا و روحیه، ولایت‌پذیری و شهادت‌طلبی، تهدیدمحوری، تأکید بر بازدارندگی، حضور یکپارچه مردم در شرایط دفاعی، انسجام داخلی در شرایط دفاعی، دشمن‌شناسی، داشتن اعتماد به نفس، بالا بودن آستانه تحمل مردم، تأکید بر حفظ آمادگی» می‌باشد. در سطح میانه، فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران دارای ویژگی‌های «دسترسی به فناوری‌های نظامی یا دومنظوره و قوی بودن هویت ملی» است. در سطح خرد نیز فرهنگ راهبردی کشور شامل ویژگی‌های «روابط قوای لشکری و کشوری، جدایی نیروهای مسلح از سیاست، تأکید بر حفظ اطلاعات و اسناد امنیتی - دفاعی از سوی نظامیان و سیاستمداران، یک‌زبانی و پرهیز از تناقض در موضع‌گیری‌های دفاعی

نظامیان» می‌باشد؛ گفتنی است در بین ویژگی‌ها نیز «انسجام داخلی در شرایط دفاعی» با میانگین ۴/۷۲، بالاترین نمره را از سوی خبرگان کسب کرده است.

۴. نتیجه‌گیری

۴-۱. جمع‌بندی

بر مبنای مطالب ارائه شده می‌توان گفت، مانند نقش و جایگاه فرهنگ در امور اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه، فرهنگ راهبردی نیز در عرصه‌های دفاعی دارای اهمیت و منزلتی ارزنده است؛ به گونه‌ای که می‌توان آن را شالوده و اساس بازدارندگی هر جامعه‌ای دانست. فرهنگ راهبردی به‌عنوان محیطی که احتمال دارد به‌گونه‌ای مستقیم و غیرمستقیم بر ترجیح یا انتخاب یک سیاست یا صورت‌بندی راهبرد یک جامعه اثرگذار باشد، می‌تواند در انتخاب نوع رفتار در طیفی از اقدام‌ها در چارچوب رفتار راهبردی، نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا کند.

در مقام پاسخ به این پرسش که عوامل و ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران کدامند؟ بررسی‌ها و یافته‌های نویسنده بیانگر این است که فرهنگ راهبردی کشورمان، متأثر از برخی عوامل است. «نظام بین‌الملل»، «موقعیت جغرافیایی» و «پیشینه تاریخی» به‌عنوان عوامل عام و «دین اسلام و مذهب شیعه»، «درآمدهای نفتی» و «دفاع مقدس» به‌عنوان عوامل خاص مورد بررسی قرار گرفت. نتایج پیمایش انجام شده نیز نشان داد که تا اندازه‌ای اثرگذاری عوامل خاص بر فرهنگ راهبردی کشور بیشتر از عوامل عام بوده است. درباره ویژگی‌های فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران نیز نگارنده یافته‌های مطالعاتی خود را در زمینه ویژگی‌های این فرهنگ، در سه سطح کلان، میانه و خرد دسته‌بندی کرد. در سطح کلان، ویژگی‌های «الهام‌بخشی»، «تعامل‌پذیری بدون وابستگی یک‌جانبه»، «بی‌اعتمادی به بیگانگان»، «پرهیز از جنگ‌طلبی و تأکید بر صلح و امنیت»، «خوداتکایی»، «نیروی انسانی و روحیه»، «ایمان به خدا، ولایت‌پذیری و شهادت‌طلبی»، «تهدیدمحوری»، «حضور یکپارچه

مردم در شرایط دفاعی»، «انسجام داخلی در شرایط دفاعی»، «دشمن‌شناسی مردم»، «بالا بودن آستانه تحمل مردم»، «داشتن اعتماد به نفس»، «تأکید بر حفظ آمادگی» و «تأکید بر بازدارندگی»، در سطح میانه، ویژگی‌های «میزان دسترسی به فناوری»، «حداکثر بهره‌وری از منابع» و «قوی بودن هویت ملی» و در سطح خرد، ویژگی‌های «جدایی نیروهای مسلح از سیاست»، «حفظ اطلاعات و اسناد امنیتی - دفاعی»، «پرهیز از تناقض در موضع‌گیری‌های دفاعی» و «ماهیت روابط نظامیان و غیرنظامیان» مورد بررسی قرار گرفتند که براساس نتایج به دست آمده از پیمایش انجام شده، هرچند بیشتر ویژگی‌های بیان شده (جز یک مورد «حداکثر بهره‌وری از منابع») از سوی پرسش‌شوندگان مورد تأیید قرار گرفت، ولی تحلیل نتایج آماری نشان می‌دهد که میانگین پاسخ‌های ارائه شده در مورد ویژگی‌های مورد اشاره در سطح کلان، از میانگین بالاتری برخوردار بوده‌اند.

۲-۴. پیشنهادها

نظر به اهمیت فراوان این موضوع در پایان پیشنهاد می‌شود:

- (۱) تعریف و اجرای پروژه‌ای ملی درخصوص فرهنگ راهبردی کشور در دستورکار مراکز علمی و پژوهشی مانند شورای عالی انقلاب فرهنگی و یا دانشگاه عالی دفاع ملی قرار بگیرد.
- (۲) نهادهای اجرایی مانند وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تقویت و تحکیم ابعاد مثبت و سازنده و رفع نقاط ضعف فرهنگ راهبردی کشور را مورد توجه جدی قرار دهند.
- (۳) ابعاد مورد نظر فرهنگ راهبردی را باید در کشور از راه‌های گوناگون گفتمان‌سازی کرد.

منابع و یادداشت‌ها

الف. منابع فارسی

۱. اسپوزیتو، جان، (۱۳۸۲)، *انقلاب ایران و بازتاب جهانی آن*، ترجمه محسن مدیرشانه‌چی، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
۲. اشرف، احمد، (۱۳۷۳)، «هویت ایرانی»، ارائه شده در: *ایرانیان خارج از کشور*، جلد دوم، تهران: معاونت امور بین‌الملل وزارت ارشاد اسلامی.
۳. الیاسی، محمدحسین، (۱۳۸۷)، «ابعاد روان‌شناختی و جامعه‌شناختی آستانه تحمل مردم»، *فصلنامه بسیج*، سال یازدهم، شماره ۴۰.
۴. بوزان، باری، (۱۳۷۹)، «مردم، دولت‌ها و هراس: مشکل امنیت ملی در جهان سوم»، در: ادوارد ای. آزر و چونگ این مون، *امنیت ملی در جهان سوم*، ترجمه ناشر، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۵. ترابی، قاسم و علیرضا رضایی، (۱۳۹۰)، «فرهنگ راهبردی جمهوری اسلامی ایران: زمینه‌های ایجابی، شاخص‌های اساسی»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال چهاردهم، شماره مسلسل ۵۴.
۶. ریکس، توماس، (۱۳۷۹)، «سیاست‌های قدرت و فرهنگ سیاسی روابط ایران و آمریکا»، در: سمیع فارسون و مهرداد مشایخی (به کوشش)، *فرهنگ سیاسی در جمهوری اسلامی ایران*، ترجمه معصومه خالقی، تهران: انتشارات باز.
۷. عبدالله‌خانی، علی، (۱۳۸۶)، *فرهنگ استراتژیک*، تهران: مؤسسه ابرار معاصر تهران.
۸. عسگری، محمود، (۱۳۸۴)، مقدمه‌ای بر فرهنگ استراتژیک، *فصلنامه راهبرد دفاعی*، سال سوم، شماره دهم.
۹. عسگری، محمود، (۱۳۸۷)، *شیوه جنگ جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی*، نامه دفاع، شماره ۱۷.
۱۰. عسگری، محمود و احمد آقاجانی، (۱۳۹۰)، «عوامل شکل‌دهنده و ویژگی‌های فرهنگ راهبردی جمهوری اسلامی ایران»، در: محمود عسگری، فرهنگ راهبردی جمهوری اسلامی ایران، *نامه دفاع*، شماره سوم، انتشارات مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی.
۱۱. فولر، گراهام، (۱۳۷۳)، *قبیله عالم، ژئوپلتیک ایران*، عباس مخبر، تهران: نشر مرکز.
۱۲. قنبرلو، عبدالله، (پاییز ۱۳۹۱)، فرهنگ راهبردی و دفاع ملی؛ مطالعه موردی جنگ تحمیلی، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، دوره ۱۵، شماره ۵۷.

۱۳. قهرمانی نژاد شایق، شهرام بهاء‌الدین و میثم اسفندیار بلباسی، (۱۳۹۴)، بررسی مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی در چارچوب فرهنگ راهبردی ج.ا.ایران (با رویکردی بر دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی آیت‌الله خامنه‌ای)، «پژوهش‌های معاصر انقلاب اسلامی»، دوره ۱، شماره ۲.
۱۴. قوام، عبدالعلی، (۱۳۷۲)، *اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل*، تهران: انتشارات سمت.
۱۵. هادیان، ناصر، (۱۳۸۲)، سازه‌نگاری: از روابط بین‌الملل تا سیاست خارجی، *سیاست خارجی*، سال هفدهم، شماره ۴.
۱۶. واعظی، حسن، (۱۳۷۹)، *ایران و آمریکا*، تهران: انتشارات سروش.

ب. منابع لاتین

1. Bloomfield, Alan and Kim Richard Nossal, (2007), Towards an Explicative Understanding of Strategic Culture: The Cases of Australia and Canada, *Contemporary Security Policy*, Vol 28, No 2.
2. Booth, Ken, (1990), The Concept of Strategic Culture Affirmed, in Carl Jacobsen (ed), *Strategic Power: USA/USSR*, London, Macmillan
3. Booth, Ken, (2005), Strategic Culture: Validity and Validation, *The Oxford Journal on Good Governance*, Vol 2, No 1.
4. Burwell, David, (2000), *Morale as a Principle of War*, Washington, School of Advanced Military Studies.
5. Cain, Anthony, (2002), *Iran's Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction*, Air War College Maxwell Paper, No 26, Alabama, Maxwell Air Force Base.
6. Decker, Miriam, (1994), Strategic Culture and Balistic Missile Defence: Russia and U.S, *Aerospace Power Journal*, Special Edition.
7. DeGroot, Mikaela and others, (2008), *Deconstructing Iranian Speech: A Strategic Culture Analysis*, Madison, University of Wisconsin.
8. Friedman, Lauri & Jennefer Skancke (ed), (2010), *Iran, Introducing Issues with Opposing Viewpoint*, New York, Green Haven.
9. Johnston, Alastair Ian, (1995), *Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*, Princeton, Princeton University Press.
10. Kier, Elizabeth, (1995), Culture and Military Doctrine: France between the Wars, *International Security*, Vol 19.
11. Knepper, Jennifer, (2008), Nuclear Weapons and Iranian Strategic Culture, *Comparative Strategy*, Vol 27, Issue 5.
12. Kolodziej, Edward, (2005), *Security and International Relations*, London, Cambridge University Press.
13. Lantis, Jeffrey S, (2009), Strategic Culture and Tailored Deterrence: Bridging the Gap between Theory and Practice, *Contemporary Security Policy*, Vol 30, No 3.
14. Lewis, Adrian, (2007), *The American Culture of War*, New York, Routledge.
15. Lriye, Akira, (1979), Culture and Power: International Relations and Intercultural Relation, *Diplomatic History*, No 3

16. Murray, Williamson, (1999), Military Culture Does Matter, *FPRI Wire*, Vol 1, No 2.
17. Sondhaus, Lawrence, (2006), *Strategic Culture and Way of War*, London, Routledge.
18. Stanley, Willis, (2006), *The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran*, Prepared For: Defense Threat Reduction Agency Advanced Systems And Concepts Office, 3.
19. Strain, Frederick R, (1996), *Discerning Iran's Nuclear Strategy: An Examination of Motivations, Strategic Culture, And Rationality*, Alabama, Maxwell Air Force Base.
20. *Strategic Culture: a Reliable Tool of Analysis for EU Security Developments?*, Available at [www.lse.ac.uk / Depts / intrel / EFPC/Paper/ Margaras.doc](http://www.lse.ac.uk/Depts/intrel/EFPC/Paper/Margaras.doc).
21. Young, Gregory, (2002), The Cold War Arms Race: the Dilemma of Security or Culture, Presented at *the Annual Meeting of the International Studies Association*, New Orleans.
22. Zhang, Shu Guang, (1992), *Deterrence and Strategic Culture*, New York, Cornell University Press.

